

УДК 378.016:78

УЗАГАЛЬНЕННЯ ІНТОНАЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ ОСЯГНЕННЯ СМISЛУ ЕСТЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Ольга ОЛЕКСЮК (Київ)

Постановка проблеми. У даній статті представлені результати теоретичного та експериментального досліджень, спрямованих на методичну переорієнтацію навчального процесу при переході на нові навчальні плани в системі вищої мистецької освіти. При цьому враховуються як зміна парадигми освіти, так і багаточисельні зони кризи, накопиченої в теорії і практиці освіти. Основною зоною кризи є філософське обґрунтування співвідношення між теоретичною діяльністю з розв'язання дидактичної проблеми та практичним втіленням, що підтверджує або не підтверджує теоретичні положення. Насамперед необхідно визначити і розробити такі важливі інноваційні структури як компетентнісна модель, стандартизовані обсяги знань, на основі яких формується професійні компетентності та спеціальні методи для якісної оцінки компетентностей.

Широке визнання значущості професійної компетентності випускника Інституту мистецтв спрямовує увагу педагогічного співтовариства на доцільність розвитку компетентнісно орієнтованого простору. Однак, це досить часто вступає в суперечність з традиційною «дискретно-дисциплінарною моделлю навчання» (Г. Букалова) в сучасній вищій школі мистецького профілю. Структура такої моделі вибудовується з великої кількості навчальних дисциплін. Процес навчання розгортається в логіці предметної галузі, яка властива кожній окремій дисципліні. Однак, якість професійної підготовки майбутніх фахівців не можна зводити до суми рівнів якості освоєння змісту навчальних дисциплін. Великою мірою ця якість визначається мірою залучення студентів до виробничої сфери майбутньої професійної діяльності. Дискретно-дисциплінарна організація підготовки майбутнього фахівця недостатньо відповідає генеральній освітній меті. Все це диктує необхідність перегляду викладання цілого ряду дисциплін музично-теоретичного циклу в інститутах мистецтв.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемою узагальнення інтонації як механізму осягнення смислу естетичних категорій опікуються зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема, О. Маркова, В. Медушевський та інші. У педагогічному аспекті дослідження ця проблема залишається актуальною і недостатньо розробленою.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності узагальнення інтонації як механізму осягнення смислу естетичних категорій та виявлення основних координат його застосування в музично-педагогічному процесі інститутів мистецтв.

Виклад основного матеріалу. У поле зору кожної дисципліни музично-теоретичного циклу попадає функціонально-логічна сторона музики («Гармонія»), а також її структурні закономірності («Аналіз музичних творів»), співвідношення і взаємодія голосів («Поліфонія») тощо. Кожна з дисциплін музично-теоретичного циклу, акцентуючи увагу на особливостях і закономірностях будь-якого елементу музики, виступає як частина цілого. Однак досить часто виявляється, що загальна картина широкого концептуального підходу до музичного мистецтва у свідомості студента не складається тому, що відсутній основний елемент – розуміння системності у всіх ланках освіти. Вирішення завдань формування конкретних предметних компетентностей заступає світоглядне, естетичне розуміння змісту музичного твору. Виявляється, що, сформувавши предметні компетентності з дисциплін музично-теоретичного циклу, студент неспроможний застосовувати їх за межами конкретної дисципліни («Сольфеджіо», «Гармонія», «Аналіз музичних творів» та ін.). Доводиться констатувати, що студенти III курсу на заліку з дисципліни «Методика музичного виховання» в процесі аналізу музичного твору не можуть пояснити елементарні теоретичні поняття. Часто-густо студенти не спроможні перенести предметні компетентності з курсу «Гармонія» на ґрунт іншої дисципліни тому, що в їхній свідомості закріпилися зв'язки понять з конкретною дисципліною, а не з *системою виражальних засобів*.

Відсутність навичок творчої самореалізації, здатності вільно оперувати теорією в конкретних ситуаціях пояснюється недостатньою увагою у навчанні студентів до кардинальних проблем музично-педагогічної освіти. На жаль, спеціальної дисципліни, в процесі вивчення якої можна було б формувати у студентів здатність до широких інтонаційних узагальнень, в програмах інститутів мистецтв немає. Отож студенти не завжди усвідомлюють смисл таких понять як «інтонація», «естетичний зміст музичного твору», «музичний образ» тощо. Наші

лонгitudні дослідження свідчать про те, що узагальнені поняття мають дати майбутнім учителям музичного мистецтва основу для орієнтації в різних явищах мистецтва. Такі знання відображають найзагальніші мистецькі явища, характеризують стійкі зв'язки з буттям і розкривають естетичну сутність мистецтва.

Формування професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва передбачає розвиток здатності до освоєння смислу категорій естетики. Цей процес характеризується певними труднощами, бо сприймається як такий, що не має прямого відношення до професії майбутнього вчителя музики в цілому. Так, про можливість застосування естетичних знань у своїй майбутній професії бакалаври відгукуються таким чином: «...знання з етики та естетики навряд чи пригодяться у моїй майбутній професійній діяльності». А тим часом дедалі актуальнішим стає використання можливостей курсу «Естетика» (II та III курси за вибором студентів) в герменевтичній інтерпретації музичного твору. Наші дослідження, зокрема, анкетування, бесіди з студентами, письмовий аналіз музичних творів свідчать про недоліки в естетичних орієнтаціях майбутніх учителів музичного мистецтва. До них можна віднести, насамперед, відсутність цілеспрямованої та систематичної уваги до проблеми формування естетичної компетентності студентів. Це проявляється у формальному характері музично-теоретичних знань, зокрема, у визначенні жанру, стилю, музичної форми, описуванні свого розуміння образного змісту твору, музичних виражальних засобів, які найяскравіше розкривають задум композитора.

Услід за емоційно-чуттєвим сприйняттям, аналітико-синтетичний процес дає нові результати з освоєння естетичного смислу категорій. Уміння оперувати такими розумовими операціями як аналіз, порівняння, зіставлення й узагальнення є обов'язковою умовою для сприйняття естетичних категорій в музичному мистецтві. У цей процес входить виділення елементів музичної мови, спрямованих на розкриття смислу естетичних категорій прекрасного, піднесеного, трагічного, комічного, а також розкриття зв'язків, залежностей між цими елементами. Як показує практика, студенти не володіють уміннями здійснювати аналіз музичних творів через «злиття» характерних інтонацій, які концентрують в собі ознаки цих категорій. Так, аналіз твору М. Мусоргського «Гопак» з опери «Сорочинський ярмарок» показав, що майже всі студенти (92,2% з 294 опитаних), не володіють знаннями про сутність комічного в мистецтві, про принципи створення ефекту комізму в музиці, особливо інструментальній.

Лише 7,8 % досліджуваних змогли дати неповну характеристику виражальних засобів, композиторських прийомів, спрямованих на розкриття комічного змісту твору. Аналіз іншого твору, (А.Хачатурян, «Сцена з балету «Спартак») виявив невміння більшості студентів (75,5 %) виділяти інтонації, які найяскравіше розкривають всю повноту ліричного почуття, а, тим самим, усвідомлення смислу категорії піднесеного.

На думку В. Медушевського, механізм інтонаційно-пластичної генералізації (конкретно-почуттєвого узагальнення) дає змогу сформувати систему ознак кожної узагальненої інтонації, сконцентрувати в найбільш узагальнених художніх проявах пафос інтонаційних відношень, моральний та естетичний зміст яких полягає в їхній духовній значущості для суспільного буття та принциповій несхожості з реальними людськими відносинами. Різні асоціативні зв'язки, що виникають завдяки узагальненню інтонації, у значній мірі сприяють осягненню морального та естетичного смислу категорій, бо саме вони породжують ідентифікація, завдяки їм діє механізм синтонії.

Здатність до узагальнення є, насамперед, симультанним усвідомленням інтонаційного розвитку, що відображує цілісність, смисл явища. Тому її можна розглядати як здатність до осмислення засобів виразності в естетичному контексті. Контекстуальні умови застосування елементів музичної мови (тонів, інтервалів, акордів у ладогармонічній системі тощо) є вихідним моментом у визначенні ознак узагальненої інтонації, яка у згорнутому вигляді відображує втілену в образі естетичну категорію. Зазначимо, що найбільш стійкі форми зв'язку естетичних категорій, які є початковим етапом типізації художнього образу, дістали термінологічне узагальнення через категоріальний апарат естетики. Кожна узагальнена інтонація володіє системою ознак, які дозволяють у концентрованому вигляді відобразити смисл тої чи іншої естетичної категорії.

Застосовані в курсі «Аналіз музичних творів» методи порівняння, зіставлення, аналізу та узагальнення в значній мірі впливають на розвиток здатності студентів до освоєння смислу естетичних категорій, відображених у музичних творах. У свою чергу, осмислення сприяє формуванню вмінь уявити, пережити та відчувати музичний образ як цілісну інтонаційну систему. Саме тут, в образних засобах, в «техніці», в процесі творення образу глибоко закладене естетичне начало музики і його вплив на особистість студента. У цьому контексті нами запропонований метод порівняння не тільки

полярних, а й органічно пов'язаних між собою категорій (наприклад, прекрасне – піднесене; піднесене – героїчне; героїчне – трагічне тощо), а також ототожнених категорій із різних видів мистецтв.

Залучення студентів до естетичних проблем і цінностей музики починається з перших днів навчання в Інституті мистецтв, у процесі вивчення курсу «Сольфеджіо». Саме цей курс містить великі можливості для подолання суперечностей, висвітлених вище. У межах курсу можна успішно формувати компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва, пов'язані з глибоким сприйняттям музичних творів, розуміння їх естетичної сутності, а також вивчення виражальних можливостей, виявленні духовного змісту твору. Водночас слід зауважити, що говорити про духовну сутність музичного твору, використовуючи суто музикознавчу термінологію, неможливо. Адже добре відомо, що в Стародавній Греції музичне мистецтво суворо контролювалося суспільством, причому не за мистецтвознавчими мотивами. Виникає питання: що в музичній інтонації такого, що під її впливом змінюються емоції, воля та спосіб думок? Сутність відповіді полягає в тому, що музика за своїм походженням є природним явищем, пов'язаним з організацією космосу і, відповідно, з можливими будівничими космосу. Звідси випливає висновок: вихідною філософською платформою, на основі якої розв'язуються міждисциплінарні проблеми є положення про принципову важливість наукового пізнання взаємозв'язків природи, суспільства, людського мислення. У процесі реалізації міждисциплінарних зв'язків курсів «Сольфеджіо», «Гармонія», «Аналіз музичних творів» та «Естетика» посилюються світоглядні, філософсько-естетичні аспекти. Це сприяє систематизації та узагальненню отриманих раніше знань з музично-теоретичних, музично-історичних та музично-виконавських дисциплін. Тільки на міждисциплінарній основі розвиваються уміння майбутнього вчителя музики порівнювати, узагальнювати, розкривати причинно-наслідкові зв'язки.

Особливий інтерес становить вивчення основних елементів естетичної свідомості – ідеалу, смаку, потреби, почуття, сприйняття та шляхів формування цих феноменів у майбутнього вчителя музики. Першочерговий інтерес становлять проблеми естетичного сприйняття, творчого характеру осягнення музичного мистецтва, поєднання в ньому емоційного й раціонального як важливої умови духовного виховання студентської молоді. Таким чином, студенти мають «рухатися» від

сприйняття, усвідомлення виражального значення музичних засобів до узагальнених теоретичних понять.

Робота над темами курсу «Гармонія» теж має будуватися з орієнтацією на послідовне розкриття сутності категорій естетики. При такому підході елементи музичної мови виступають не лише в ізольованому вигляді, самі по собі, а в тісній взаємодії, яка визначає в конкретному поєднанні їх смислове значення, роль у створенні музичної інтонації. На жаль, традиційна система навчання таке розкриття тем не передбачає. Викладання курсу вимагає від викладача ретельної підготовки, а від студентів – особливої зосередженості, тому що гармонія покликана ознайомити студентів з широким колом естетичних проблем. У традиційній системі розкриття змісту курсу музичний твір розглядається як синтез засобів виразності. Однак для майбутнього вчителя музики цього недостатньо – йому потрібно не тільки розуміння внутрішніх закономірностей твору, а й усвідомлення зв'язків музики з буттям. Ось чому основним завданням гармонії є спрямування студентів на пізнання сутності естетичних категорій, утілених в засобах музичної виразності, а також на уявлення студентів про здатність мистецтва яскраво і переконливо показати естетичний ідеал. Педагогічне керівництво полягає в тому, щоб допомогти студентам виділити естетичні ознаки засобів музичної виразності, динамічні, ритмічні, висотні, темброві особливості звукових поєднань.

На подальших етапах вивчення музично-теоретичних дисциплін педагогічне керівництво проявляється в піклуванні про формування компетентностей, сформованих на основі включення набутого досвіду в нові міждисциплінарні зв'язки. Це сприяє розумінню та усвідомленню таких ознак досконалості форми як цілісність, гармонія, драматургічна логіка, співвіднесеність акцентів у становленні музичного образу, що закладає основу для поглибленого осягнення курсів «Філософські студії» та «Естетика», актуалізації основних філософсько-естетичних понять з урахуванням майбутньої професійної діяльності вчителя музики в школі. Звернення до проблем естетики надає творчий характер всім компонентам пізнавальної діяльності у процесі сприйняття, музичного виконання, аналізу тощо. Адже вищі духовні почуття є могутніми стимулами творчого потенціалу особистості.

Висновки. У сучасному компетентнісно орієнтованому просторі неабиякого значення набувають положення В. Медушевського про втілення соціальної сутності людини в інтонаційних узагальненнях, до розмірів яких

зменшуються культурні стилі, художні епохи разом із світоглядним змістом. Думки автора мають глибокий філософський смисл, даючи змогу інтерпретувати музичне сприйняття як феномен, що поєднує глибинні структури буття з людською психікою. Інтонаційні узагальнення відображують дидактичний синтез, який здійснюється у межах змісту як окремих навчальних дисциплін музично-теоретичного і філософсько-естетичного циклів. Цілісна інтонаційна система, що лежить в основі музичного образу, уможливує осягнення категорій естетики завдяки застосуванню методів порівняння та зіставлення музичних творів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Маркова Е.Н. Интонационность музыкального искусства: научное обоснование и проблемы педагогики. – К.: Муз. Україна, 1990. – 183 с.

2. Медушевський В. В. Интонационная форма музыки: Исследование. – М., 1993. – 262с.

3. Медушевський В. В. Человек в зеркале интонационной формы // Сов. музыка. – 1990. – № 3. – С. 39–48.

4. Олексюк О. М., Ткач М. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посіб. / О. Олексюк, М. Ткач. – К.: Знання України, 2004. – 264 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олексюк Ольга Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики музичної освіти Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка.

Коло наукових інтересів: формування духовного потенціалу майбутнього вчителя музики.

УДК 378 : [37.013+78]

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Тетяна ПЛЯЧЕНКО (Київ)

Постановка проблеми. Інструментально-виконавська діяльність учителя музичного мистецтва в середніх загальноосвітніх навчальних закладах потребує сформованості відповідних умінь, найскладнішими з яких є концертмейстерські.

Концертмейстерська підготовка майбутніх учителів в умовах університетської освіти здійснюється у процесі засвоєння різних фахових дисциплін – інструментально-виконавських (основний і додатковий музичні інструменти, концертмейстерський клас), музично-теоретичних (гармонія, поліфонія, аналіз музичних творів), вокально-хорових (хорове диригування, методика викладання вокалу), методичних (методика музичного виховання). Навчальна діяльність студентів у цих виконавських і методичних класах передбачає застосування таких концертмейстерських умінь, як акомпанування солістам (вокалістам, інструменталістам, ансамблям), гру хорових партитур різного рівня складності, виконання супроводу до вокальних і хорових вправ з модуляціями у всі тональності, спів під власний супровід, забезпечення музично-ігрової та хореографічної діяльності учнів на уроках музичного мистецтва та в позанавчальний час.

Оволодіння таким широким спектром концертмейстерських умінь потребує

грунтовної підготовки студентів на аудиторних заняттях з концертмейстерського класу. Проте, ця навчальна дисципліна не є нормативною (обов'язковою для вивчення), тому в освітніх програмах університетів вона, у кращому випадку, віднесена до варіативної (вибіркової) частини навчального плану, у гіршому – взагалі не викладається студентам.

Така суперечність між запитами шкільної практики і реаліями університетської освіти спонукає до розроблення спеціальної методики комплексного формування концертмейстерської компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва на заняттях фахових дисциплін та в процесі самостійної підготовки. А це, у свою чергу, потребує дослідження й наукового обґрунтування сутності і структури означеного феномена, а також розроблення методичних рекомендацій для студентів щодо опанування концертмейстерських компетенцій за час навчання в університеті.

Аналіз досліджень і публікацій. Специфіку концертмейстерської діяльності та окремі аспекти формування й розвитку у студентів концертмейстерських умінь розкрито в навчально-методичних і мистецтвознавчих працях Н. Борисової, Л. Винокур, Е. Економової, Т. Карнаухової, І. Крюкової, М. Крючкова, Є. Кубанцевої, А. Люблінського,